

— Bývalý internační tábor¹ pro Romy v Letech u Písku a jeho poválečná historie²

1. Úvod a stručné shrnutí podstatných událostí meziválečných let i období druhé světové války

Tato práce si klade za cíl pojmut období dějin letského tábora, které doposud nebylo v žádné publikaci komplexně zachyceno. Toto období začíná po druhé světové válce a končí v neaktuálnější současnosti. V době, které se v této práci věnuji, byl v Letech u Písku postaven vepřín. Právě díky této stavbě se bývalý cikánský tábor v Letech u Písku dostal po letech do popředí pozornosti, která zabírá dlouhé období mladé historie České republiky.

Romové byli s přestávkami perzekuováni po celou dobu jejich pobytu na území Evropy od 13. století.³ Vyhánění ze státního území, mučení, zotročování a silné asimilační tlaky je provázely po staletí. Vyvrcholením všech těchto snah se staly události konce třicátých a první poloviny čtyřicátých let 20. století.

V roce 1927 vyšel Zákon o potulných cikánech, který zaváděl policejní soupisy, cikánské legitimace a kočovnické listy, zaměřené především na kočovné a potulné Romy. Mezi 1.7.1928 a 31.8.1929 byl proveden soupis potulných cikánů a jiných po cikánském způsobu žijících osob, na základě kterého byli vystaveny cikánské legitimace. V roce 1939 pak vydala ještě československá vláda nařízení o kárných pracovních táborech určených mužům nad 18 let vyhybajícím se práci a bez možnosti prokázat, že si zajišťují obživu řádným způsobem.⁴

První protiromský výnos v Protektorátu Čechy a Morava přišel v březnu 1939. Ten ukládal úřadům věnovat život a chování Romů zvýšenou pozornost a dbát především na to, aby

1 Pojem „internační tábor“ vykládám v jeho nejširším smyslu jako místo, kde je shromážděno množství osob, které zde nejsou z vlastní vůle. Nekoresponduje tedy s nacistickou terminologií.

2 Extrakt z bakalářské práce obhájené na FFUK, obor romistika, v roce 2007 pod názvem „Památka obětem romského holocaustu- Internační tábor Lety u Písku a jeho poválečná historie“

3 Více viz: *Romové v Byzanci*. Praha. Signeta, 1999. ISBN: 80-902608-0-2.

4 NEČAS, Ctibor: Historický kalendář: Dějiny českých Romů v datech. Olomouc. Vydavatelství Univerzity Palackého. 1997. ISBN: 80-7076-769-4. Str. 15-21

nežili a netábořili ve skupinách přesahujících rámec rodu nebo rodiny. 2. září 1939 bylo v pohraničním pásmu zakázáno kočování a kočovné rodiny byly posílány do vnitrozemí. Koncem třicátých let do Protektorátu utíkali říšští Romové a Romové ze Slovenska. Zvyšování počtu Romů na území Protektorátu vedlo k vyhlášce o trvalém usídlení kočujících osob (ze dne 30. 11. 1939). Ve společnosti však panovaly protiromské nálady a ani starostové nebyli nakloněni skutečnosti, že by se na území jejich obce usadili Romové. Ti, kteří neuposlechli vyhlášce o trvalém usazení, byli umisťováni do kárných pracovních táborů, zřízených v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu, podle nařízení o kárných pracovních táborech, které přijala protektorátní vláda pozměňovacím výnosem z 28.4.1939. Tábory byly otevřeny v srpnu 1940. U vězňů, kteří zde byli internováni, byl podíl Romů asi čtvrtinový.

První změnu ve statusu těchto táborů přineslo nařízení o preventivním potírání zločinnosti z 9.3.1942, které dovolovalo kriminální policii uvalovat zločinné a asociální elementy do ochranné vazby ve sběrných (bývalých kárných) táborech v Letech u Písku, v Hodonínu u Kunštátu a bývalých donucovacích pracovnách v Praze – Ruzyni, v Pardubicích a v Brně.

V prováděcí směrnicí ministerstva vnitra z 24.6.1942 k výnosu o „potírání tzv. cikánského zlořádu“,⁵ vydalo MV opatření o soupisu „cikánů, cikánských míšenců a osob potulujících se po způsobu cikánském“, následném odebrání kočovnických listů udělení výstrahy produktivně pracujícím „cikánům a cikánským míšencům“ a o zadržení „cikánů a cikánských míšenců“, kteří nejsou v pevné a produktivní práci, spolu se všemi rodinnými příslušníky a dodání jich do „cikánského tábora.“

Zařízení v Letech u Písku se v srpnu 1942 po evidenci cikánů na základě výnosu o potírání cikánského zlořádu přeměnilo na „cikánský tábor“, který byl až na dvacet původních vězňů zcela vyprázdněn a připraven na příjem nových vězňů, kterými se staly celé romské rodiny. Velitelem tábora byl Josef Janovský, který funkci zastával již od zřízení tábora jako kárného. Nutil vězně k těžké práci, především na stavbách silnic a v kamenolomu. Dostávali minimální přiděly jídla, mimo jiné proto, že Janovský rozkrádal táborové zásoby. K práci byly nuceny také děti. Na přelomu let 1942 a 1943 v táboře vypukla epidemie skvrnitého tyfu. Z tábora byly vypraveny dva transporty do Osvětimi (prosinec 1942 a srpen 1943). Během ročního provozu tábora se zde narodilo 36 dětí, ani jedno nepřežilo. 326 osob z 1 309 lidí, kteří táborem prošli, zahynulo. Mrtví se pohřbívali nejdříve na hřbitov v nedalekých Mirovicích, po zvýšení úmrtnosti v důsledku vyvrcholení epidemie skvrnitého tyfu byl na nedalekém lesním pozem-

5 Generální velitel neuniformované protektorátní policie – potírání cikánského zlořádu. Tiskárna protektorátu Čechy a Morava v Praze (MV Praha, 24.6. 1942- Oběžník, předmět: Boj proti cikánskému zlořádu v Protektorátu – evidence cikánů, cikánských míšenců a osob žijících po způsobu cikánském), Materiál MRK, uloženo pod přírůstkovým číslem 20/91.

ku pronajatém od obce Lety zřízen provizorní hřbitov. Tehdejší starosta obce se zavázal, že po dobu čtyřiceti let od posledního pohřbu se pozemek nebude využívat. Tábor byl zrušen 9. 8. 1943.⁶

2. Postavení Romů v Československu po druhé světové válce, a odraz státní politiky vůči Romům v jednání československé vlády v období od poloviny čtyřicátých let do konce dvacátého století

Z původních šesti tisíc Českých a Moravských Romů přežilo válku jen několik set lidí. Na Slovensku získali Romové horší sociální status, než měli před válkou, především kvůli nedostatku pracovních příležitostí, ztrátě původního domova – ať už z důvodu ukrývání se v lesích nebo kvůli odsunu romských osídlení z původních míst dále od obcí a cest – a s tím souvisejícímu rozložení tradičních socio-ekonomických vazeb. Tato situace se stala spouštěcím mechanismem velké migrační vlny Romů z různých oblastí Slovenska do Čech. Zaměstnavatelé ani pracovní úřady nebyli však připraveni na rodiny, které nabrané pracovníky doprovázely. Rodiny tak začaly obydlovat domy určené k demolici, sklepy a maringotky umístěné na okraji města. V katastrofálních ubytovnách se tísnily desítky romských dělníků s rodinami v naprosto nevyhovujících životních podmínkách. Tato situace vyvolala stížnosti majoritního obyvatelstva na výše uvedená romská osídlení.

Na poradě Zemského národního výboru (ZNV)⁷ Praha dne 4. 12. 1945 byl podán návrh na zpřísnění evidence romských rodin, vydání zákazu kočování a stěhování zejména potulných, trvale neusazených rodin s dětmi. V průběhu jednání se objevil první poválečný nápad zřídit pro Romy pracovní tábory. MPSV rozhodlo o doplnění evidence a vydání chybějících dokladů, přičemž Místní národní výbory (MNV)⁸ nesměly vydávat žádná nová osvědčení ani kočovnické listy. Dále rozhodlo o zajištění ubytování pro romské imigranty, docházku jejich dětí do školy a o jejich zařazení do produktivní práce beze zbytku. Zrušilo některá diskriminační opatření ZNV a dokonce zdůraznilo nutnost Romy (tehdy cikány) chránit před nepřátelstvím většinového obyvatelstva. V průběhu let 1946–1947 se však hromadily další návrhy na vytvoření pracovních táborů a převýchovných středisek pro Romy. V roce 1946 dokonce došlo k realizaci podobného plánu – Okresní národní výbor v Ústí nad Labem provedl razii vůči početné skupině Romů, jejímž výsledkem byla internace 97 dospělých a 36 dětí

6 Tamtéž.

7 ZNV- Zemský národní výbor.

8 MNV-Místní národní výbor. MNV zajišťovaly mezi lety 1945- 1990 správu obcí.

v kárném táboře Skřivánčí pole – zde vykonávali pod dozorem těžkou práci zdarma, jen za špatnou stravu.⁹

Ministerstvo vnitra (MV) provedlo ve dnech 18.–23.8. 1947 na základě vyhlášky č. 756 ze 17. července 1947 první poválečný soupis romského obyvatelstva, který se oficiálně jmenoval „soupis všech potulných cikánů a ostatních tuláků práce se štítících.“¹⁰ Celkový počet Romů v Československu přesáhl 100 000, více než 16 tisíc Romů z celkového počtu obývalo území Čech a Moravy.¹¹

Romové byli s ostatními obyvateli Československa formálně zrovnoprávněni zákonem 88/1950, kdy byl zrušen diskriminační zákon 117/1927. Změny přinesl také rok 1958, kdy usnesení ÚV KSČ „o práci mezi cikánským obyvatelstvem“ obsahuje vyjádření, že Romové nemohou být považováni za národnostní skupinu, ale za „sociálně a kulturně zaostalé obyvatelstvo vyznačující se charakteristickými rysy způsobu života.“ Největší změnou pro část Romů byl zákon 194/1958 o trvalém usazení kočovných a polosedentarizovaných osob, který zahájil koncepci postupné asimilace.¹²

2.1. Výsledky procesů s bývalými dozorci a velitelem cikánského tábora v Letech u Písku

Postavení Romů v poválečné společnosti potvrdily také výsledky procesů s válečnými zločinci. První velitel tábora Janovský, nejbrutálnější dozorcí Hejduk a Luňáček, stanuli před mimořádnými lidovými soudy nebo před komisemi pro státní zaměstnance. Josef Janovský si svých 5 bodů obžaloby, mezi nimiž nechybělo ani obvinění z „obohacování z nouze jiných, která vznikla na základě pronásledování z národnostních, politických, či rasových důvodů,“¹³ vyslechl z úst okresního soudce v Jílovém, Jaroslava Dvořáka. V průběhu tříletého trestního řízení bylo vyslechnuto nepoměrně více bývalých dozorců (šest dozorců a táborový lékař Kopecký) než vězňů (1 bývalý vězeň kárného tábora, 1 bývalý vězeň koncentračního tábora). 9. září 1948 byl Janovský mimořádným lidovým soudem v čele se Stanislavem Řehořem zba-

9 PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. 1. vydání. Praha. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR. 2004. 183 stran. ISBN 80-86621-07-3.

10 Tamtéž.

11 Tamtéž.

12 Tamtéž.

13 PAPE, Markus: *A nikdo vám nebude věřit: Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku*. (Překlad David Čaněk). Praha. G plus G, 1997. ISBN: 80-901896-8-7. Str. 105.

ven jakékoliv viny. Dozorce Josef Hejduk byl osvobozen, Josef Luňáček byl shledán vinným z týrání vězňů, které přesahovalo nařízený výkon, a potrestán důtkou. Při vynášení osvobozujících rozsudků se soudci odvolávali na potřebnost tvrdšího přístupu k vězňům, kterými byli hlavně „cikáni,“ trestané osoby a asociální živly a tuhý táborový režim odůvodňovali snahou zamezit šíření nakažlivých chorob.¹⁴

2.2. Zmínky o romském holocaustu v dobových pramenech

Zatímco země na západ od Československých hranic byly o nacistické perzekuci Romů informovány prostřednictvím židovských publikací anglicky mluvícího světa, v Československu se po válečných dozvucích tímto tématem nikdo hlouběji nezabýval. Přesto lze dohledat dobovou československou literaturu, která se holocaustu Romů věnuje. Z některých pramenů však vyplývá, že tato literatura nebyla dostatečně rozšířená.

S odkazem na válečné utrpení Romů bylo možné se v té době setkat především v hudební tvorbě, která byla holocaustem ovlivněna. Od dob války se texty- použité v melodiích starých romských písní, i s melodiemi novými- které zachycovaly realitu, předávaly mezi Romy jako folklor. Tyto písně se pak dostávaly také do hudební tvorby neromských autorů.¹⁵

Dobová historická literatura od přelomu čtyřicátých a padesátých let, jejímž předmětem byli Romové, vypovídá o skutečnostech romského holocaustu velmi opatrně a s použitím dobové rétoriky. (Pokud se někdo zabýval Romy – tedy „cikánským obyvatelstvem,“ pak zejména v souvislosti s „cikánskou otázkou.“ Na pořadu dne byl vývoj „sociální politiky státu“ a její postupné změny od asimilačního řešení romské otázky přes organizovaný rozptyl až po koncepci tzv. společenské a kulturní integrace).

Téma romského utrpení za druhé světové války zpracoval ve snímku *Nezapomeňte na toto děvčátko* dokumentarista Miroslav Barta. Tento krátký film z roku 1959 vypráví o tragickém osudu dětí, které byly během 2. světové války převezeny z bývalého cikánského tábora v Letech u Písku do Osvětimi, kde zahynuly v plynové komoře. S tímto snímkem se autor zúčastnil několika mezinárodních festivalů, po dobu jednoho roku byl promítán v Praze jako předfilm.

¹⁴ Tamtéž, str. 103 – 113.

¹⁵ Více viz. NEČAS, Ctibor; HOLÝ, Dušan: *Žalující píseň: O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech*. 1. vydání. Brno. Ústav lidové kultury ve Strážnici s podporou Ministerstva Kultury České republiky a ve spolupráci s Muzeem romské kultury, 1993.

Informace o romském holocaustu se v té době daly rovněž získat z dobového tisku, který především při příležitosti výročí otiskoval k tomuto tématu články a publikoval reakce čtenářů.¹⁶ Veřejnost se mohla setkat dokonce s výsledky bádání historiků, které přináší první výraznější upozornění na umístění koncentračních táborů také na území Protektorátu Čechy a Morava. Profesor Ctibor Nečas se tématu holocaustu Romů věnuje soustavně od počátku sedmdesátých let, v té době začíná publikovat také Vlasta Kladivová, která – přestože se zabývá především Osvětím – nezapomíná na Lety a Hodonín jakožto na vstupní brány likvidace protektorátních (českých a moravských) Romů a Sintů.

O podrobnostech utrpení Romů za 2. světové války musely tehdejší československé úřady mít důkladné informace i vzhledem k tomu, že oběti válečných perzekucí měly být odškodňovány. Ve zprávě delegace Ústředního výboru Svazu Cikánů – Romů (SCR)¹⁷ Československé socialistické republiky (ČSSR) ze Světového kongresu a festivalu Romů v Londýně¹⁸ 7. – 12. dubna 1971 je otázka odškodnění všem Romům, kteří byli v nacistických koncentračních táborech, definována jako závažná a principiální. Na tomto kongresu se jí zabývala Komise společensko-právní pro odškodnění obětí nacismu za 2. světové války, které předsedal delegát ČSSR JUDr. Tomáš Holomek. Ten ve svém vystoupení přednesl, že „v naší ČSSR se touto otázkou zabývá již delší dobu Svaz protifašistických bojovníků a že podle platných zákonů jsou splněny jejich náležitosti a odškodnění je realizováno.“¹⁹ Svaz Cikánů– Romů (který podle Pavelčíkové v Letech u Písku plánoval výstavbu památníku romským obětem 2. světové války již v roce 1970²⁰), by se – dle výpovědi Ing. Karla Holomka²¹ – s největší pravděpodobností ozval také proti již zmiňované stavbě vepřína, ale v době, kdy byl (vepřín) postaven, byl již zrušen. Je nutné upřesnit, že vepřín se začal stavět již v roce 1972 a SCR byl zrušen v březnu roku 1973. Ve výpovědi p. ing. Holomka však jistě nešlo o záměrné pozměnění skutečnosti, ale o neověření údajů.

16 Např. Hlas Revoluce z let 1972–1979.

17 Svaz Cikánů–Romů bylo uskupení usilující o uznání romské kultury a o emancipaci romského etnika, vzniklé v období dočasněho politického uvolnění v roce 1969 a jehož činnost byla ukončena v roce 1973. SCR vydával časopis *Romano Ľil* a položil základ kodifikace pravopisu slovenské romštiny.

18 Také zmiňován jako první kongres IRU – Mezinárodní romské unie (International Romani Union). Konal se ve skutečnosti v Orpingtonu u Londýna. Tehdejší ČSR zastupovali: Antonín Daniel, Ladislav Demeter, Tomáš Holomek. Přítomen byla také Ján Cibula. Celkem se účastnila asi třicítka delegátů z osmi zemí a romští pozorovatelé z osmi zemí.

19 Zpráva delegace ÚV SC-R ČSSR ze Světového kongresu a festivalu Romů v Londýně 7.-12. dubna 1971. V archivu MRK evidována pod přír. číslem 19/91

20 PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. 1. vydání. Praha. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PCR. 2004. 183 stran. ISBN 80-86621-07-3, str. 114

21 Ústní sdělení 19.8.2007 v Černovicích.

O skutečnostech druhé světové války informovaly také nejrůznější lékařské zprávy, se kterými se seznamovaly další generace lékařské veřejnosti. Svědectví z této oblasti se pak šířila dále mezi veřejnost. Za zmínku jistě stojí úryvek ze zprávy předního českého mikrobiologa Františka Patočky (člena komise, která měla v Letech v roce 1942 vyšetřit, zda se skutečně jedná o epidemii skvrnitého tyfu), který je otištěn v knize M. Labudy *Živí proti živým*: „Cikánské děti kromě kojenců a práce schopné mládeže byly oddělené od rodičů a ve dvou velkých barácích, na pryčnách pokrytých shnilou slámou, ponechány svému osudu. Asi třikrát denně přinesla cikánská žena hrnec jakéhosi jídla, které rozdělovala na kraji pryčen. „Stravování“ cikáňat se spíš podobalo velmi bídnému krmení zvířat v zoologické zahradě. Většina dětí měla jen roztrhanou košilkou, některé byly úplně nahé. Jedinou příkrývkou tohoto dětského stáda byla velká celtová plachta, která samozřejmě pro všechny nestačila. Navzájem si ji přetahovaly, a to jak rukama, tak zuby. Abych zjistil skutečný stav hygieny pod celtou, celou jsem ji odkryl. První, co jsem si s hrůzou uvědomil, byly dětské mrtvolky. Druhý, snad ještě horší pohled, byl na děti v agónii, některé v horečkách. Vzpomínám si velmi jasně a dodnes, že se přede mnou odkryl obraz, který co do hrůzy předčil nejstrašnější představy o pekle.“²²

2.3. Výstavba velkovýkrmny vepřů v prostoru vedle a na ploše areálu protektorátního tábora nucené koncentrace pro Romy

Milníkem v historii místa, kde byly za druhé světové války násilně koncentrovány romské rodiny, byla sedmdesátá léta 20. století. Kolem roku 1972²³ začala v těsném sousedství areálu bývalého cikánského tábora výstavba velkokapacitního vepřína. Velkovýkrmna byla postavena v etapách. Prvních deset hal – každá pro 1000 kusů vepřů – bylo dokončeno koncem listopadu roku 1974, další v roce 1978 a některé další objekty v roce 1985.²⁴ K výběru místa pro stavbu vepřína Josef Císler v článku „Tábor Lety – předmět sporů a útoků“ uvádí:²⁵ „Koncem šedesátých let, více než 20 let po skončení války, byli na stáži ve Spojených státech amerických dva

22 Labuda, Milan: *Živí proti živým*, 1. vydání, Praha, nakladatelství Albatros společně s nakladatelstvím Mladá letá, 1979, překlad dr. Helena Urbanová, ISBN: 13-738-79. Str. 47.

23 Informace z různých zdrojů se liší, tento rok je zmiňován nejčastěji.

24 Materiály komise pro návrh přijetí pietní úpravy KT Lety a Hodonín – stanoviska a návrhy ke schválení vládě, průběžná činnost za tímto účelem ustanovené komise vč. jejich interní korespondence, úkolů apod. V evidenci MRK pod přír. číslem 280/99.

25 Haló noviny, 12.5.2005. Článek je zveřejněn na http://www.dzeno.cz/?c_id=7496 (V úryvku kurzíva nahrazuje původně uvozovkami označené úryvky sdělení Josefa Valy, tehdejšího účastníka výběru místa).

mladí pracovníci Ministerstva zemědělství ČSSR. Po návratu (...) začali razit myšlenku, že je třeba nahradit malovýrobu provozovanou ve velkém skutečnou velkovýrobou s odpovídající produktivitou práce, hygienickými podmínkami a vhodným pracovním prostředím. (...) Hledání vhodné lokality bylo náročné (...) Především pro velkou spotřebu vody a nutnost umístit stavbu tak, aby převládající západní větry nevanuly do některé obce. Výběru místa se zúčastnili lidé ze zemědělské praxe, hygienici, pracovníci stavebního úřadu i zástupci obcí. Z více navržených míst byla vybrána lokalita Lety – Bobina, kde byla těžko jinak využitelná plocha obecních drah (neobdělávaných pastvišť). To, že bude stát velkovýkrma na místě sběrného tábora nebo vedle něj, nikoho v té době ani nenapadlo. Byl zrušen 27 let před výběrem staveniště a celá plocha byla místními zemědělci využívána pro pastvu skotu. Za jediné pietní místo bylo považováno pohřebiště východně od vybraného staveniště (...).“

Na otázku, proč si v katastru obce Lety vybrali právě tohle místo, mi odpověděla také současná starostka Letů, paní Blanka Hlavínová.²⁶ Podle ní bylo umístění výkrmny zhodnoceno z několika aspektů, a právě toto místo splňovalo podmínku dostupnosti z obce, stejně jako zábor neúrodného, mokrého pozemku. O existenci nedalekého tábora byli podle přesvědčení paní starostky Hlavínové zadavatelé stavby, její realizátoři, a především místní národní výbor dobře informováni. V té době ještě v Letech žil dostatek pamětníků. Velkovýkrma pro obyvatele Letů skýtala pracovní příležitosti, a tak se místní obyvatelé proti stavbě nikterak nebouřili. Svědomí řady zdejších obyvatel společně s fámami, kterými byl tábor za války opředen, aby se mu místní vyhnuli, také nenahrávaly touze připomínat historii, která po téměř třiceti letech upadala v zapomnění. Na obranu zachování důstojnosti místa se několik jednotlivců ozvalo. Některé soudobé články se odkazují na „hlasy Romů“ nebo na „hlasy pamětníků,“ které proti vepřínu zaznívaly již v první polovině sedmdesátých let. Čeněk Růžička tyto hlasy připisuje blízkým táborovým obětí, kteří od konce 2. světové války jezdili do Letů uctít památku svých příbuzných a přátel. (V roce 1968 se v Letech u Písku údajně konal dokonce pietní akt.²⁷ Kronika Letů tento akt potvrzuje, ale zasazuje ho na mirovický hřbitov.)

26 Ústní sdělení (telefonický rozhovor) ze dne 21.8.2007.

27 M. Pape, v e-mailu ze dne 21.8.2003

3. Reflexe zapomenutého holocaustu Romů v jednání polistopadových vlád

Sametová revoluce slibovala společenské změny, které by měly mít pozitivní směr také pro Romy. Již v průběhu osmdesátých let se situace Romů začala trochu vyjasňovat. Nastupující romská reprezentace dosáhla zahájení nových jednání s vládou, které přinesly změny ve způsobech řešení romské otázky a hlavně v nahlížení na Romy, kteří jsou poprvé ve svých dějinách také tímto autonymem²⁸ pojmenováni.²⁹

Demokracie s sebou přinesla některá doposud nerespektovaná občanská práva a svobody – mj. i svobodu projevu – pro všechny, tedy i přívržence neonacistických a fašistických ideologií, kteří si ji vysvětlili po svém. A tak jsou raná devadesátá léta poznamenána množícími se projevy rasové nesnášenlivosti, namířené především vůči Romům. Potřeba řešit vzniklé skutečnosti mohla být jedním z důvodů, proč se pozornost vlády za účasti romské politické reprezentace stále neupírala k tématu zapomenutých koncentračních táborů na území Československa.

3.1. *Reakce na odhalení neznámých detailů o romském holocaustu genealogem Paulem Polanským a první zahraniční intervence, kterou zveřejnění nových faktů v USA vyvolalo*

O pozornost romské i neromské veřejnosti romskému holocaustu se postaral až Američan Paul Polansky,³⁰ který především Letům u Písku zajistil přítomnost v zorném poli politiků, historiků, veřejnosti, romské reprezentace i médií. Polansky na svých webových stránkách datuje počátek vyhledávání těch, kteří přežili nucenou táborovou koncentraci v Letech u Písku, a získávání jejich výpovědí rokem 1993.³¹ Ve své knize *Tíživé mlčení* uvádí, že první informace o existenci koncentračního tábora v Letech dostal v roce 1992 v Třeboňském archivu, kde pátral po dokumentech o odchodu českých rolníků v devatenáctém století do Ohia. O dva roky později, tedy v roce 1994, dostal povolení od ředitele třeboňského archivu ke studiu dosud neprobádaných záznamů o Letech. V květnu roku 1994 zveřejnily noviny Decorah Journal ve

28 Autonymum- název vlastního etnika v jeho jazyce.

29 PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. 1. vydání. Praha. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR. 2004. 183 stran. ISBN 80-86621-07-3

30 Americký genealog a výzkumník.

31 <http://www.paulpolansky.com/>

státě Iowa článek o výsledcích Polanského bádání. Z článku vyplývalo, že se česká vláda snaží zakrýt existenci koncentračního tábora vepřínem, do kterého – na rozdíl od ostatních vepřínů – zakazuje vstup proto, že Lety byly výhradně českým zařízením, se kterým neměli nacisté nic společného. Vězně (stejně tak i mrtvé) počítá na tisíce, což vysvětluje registraci více vězňů pod jedním číslem. (Tuto skutečnost vysvětluje Nečas dvojím číslováním vězňů- evidenční čísla vězňové dostávali na základě příslušnosti k rodině nebo k rodu. Dá se tedy předpokládat že stejné evidenční číslo mělo několik osob. Pořadovými čísly byli průběžně zapisováni do knih osobního stavu.³²) Podle článku z jiného amerického tisku,³³ který celou kauzu chronologicky mapuje, se o Polanského výzkum začalo zajímat muzeum Paměti holocaustu ve Washingtonu,³⁴ vzhledem k rozsahu a úplnosti formální dokumentace uložené v Třeboňském archivu. 13. května se Polansky setkal s reprezentanty Komise pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (KBSE)³⁵. Kopie článku byla zaslána na české velvyslanectví ve Washingtonu, další kopie obdržely lidskoprávní organizace. Předseda KBSE napsal velvyslanci ČR Michalovi Žantovskému v USA dopis, ve kterém podpořil Muzeum paměti holocaustu v získání kopií z českých archivů na mikrofilmech. Dále v dopisu připomněl výsledky Symposia o kulturním dědictví konaném v roce 1991 v Krakově, které vyzývá k zachování a ochraně vyhlazovacích táborů a archivů, které se k nim vztahují. KBSE se také začala zabývat Zákonem o občanství č. 40/1993, který po rozpadu Československa česká vláda přijala, a o kterém byla přesvědčena, že je pro Romy diskriminační. Polansky byl 1. června roku 1994 pozván na českou ambasádu, aby s nimi ohledně dokumentace o Letech jednal. Bylo mu tehdy přislíbeno, že na ministerstvu zahraničních věcí obdrží kopii článku z Decorah Journalu a že rozhodnutí o tom, co se s Lety bude dít dál, bude učiněno na nejvyšších místech.³⁶

32 NEČAS, Ctibor: *Andr'oda taboris: Vězňové protektorátních cikánských táborů 1942-1943*. Brno. 1987. Str. 148

33 153/2001 b) International interest in Gypsy death-camp story (titul a datace nezjištěna)

34 The Holocaust Memorial Museum in Washington.

35 KBSE – Mezinárodní bezpečnostní organizace, hájící především podporu a rozvoj demoktarické společnosti.

36 Informace z tohoto článku se většinou překrývají s obsahem úvodu k Polanského knize *Tíživé mlčení*, který pod názvem *Příběh Letů* napsal sám autor knihy. Podle tohoto úvodu, by výše uvedené informace čerpané z amerického článku, ke kterému nemám více informací a který cituji pod značkou archivu Muzea romské kultury 153/2001b, mohly pocházet buď z novin v Iowa City nebo z novin v Des Moines, které články, stejně jako Decorah Journal, otiskly na první straně. (POLANSKY, Paul: *Tíživé mlčení; Svědectví těch, kteří přežili Lety*; (překlad Petr Mikeš). Praha. G plus G, 1998. ISBN: str. 11)

3.1.1. Výstavba pomníku obětem romského holocaustu v Letech u Písku

Nátlak na Českou republiku ze strany Spojených států měl za následek rychlé pohnutí věcí. Nejen, že o existenci protektorátního tábora v Letech u Písku, a tím také o romském holocaustu, věděla celá česká politická reprezentace, téma se také dostalo na veřejnost. Vláda musela na objevené skutečnosti nějak zareagovat, a tak přistoupila k vybudování pomníku, který měl připomínat důležitost místa a jeho poselství. Zpočátku se jednalo o doplnění pomníku padlých v obci pamětní deskou. Muzeum romské kultury vydalo k tomuto záměru stanovisko společně s profesorem Ctiborem Nečasem. Doporučili neinstalovat desku na stávající pomník obětem kvůli problematickému vztahu obec-tábor, památník v podobě přírodního kamene se vsazenou deskou by podle tohoto vyjádření bylo nejvhodnější umístit přímo v areálu bývalého cikánského tábora, případně v prostoru lesního hřbitova.³⁷ Tyto připomínky pan starosta Jan Zárybnický přijal a záměr byl přehodnocen na kámen s deskou poblíž tábora. Byl ustaven Výbor pro koordinaci výstavby jako orgán sekretariátu poradního orgánu vlády ČR Rady pro národnosti. Jeho předsedkyní byla zvolena JUDr. Hana Frišenská. Ve výboru byly zastoupeny následující instituce: Úřad vlády (Dr. Andrej Sulitka, Csc.), MK ČR, MRK a Prácheňské muzeum (ředitel), obec Lety (Starosta Jan Zárybnický), OkÚ Písek (Ing. J. Prokopec), MVČR (vrchní ředitel archivní správy Dr. Sládek, Csc), romské organizace (Matěj Šarkozi, Ing. Karel Holomek). Do komise byli postupně přibráni další zainteresovaní zástupci nadací a Kanceláře prezidenta republiky.

Na realizaci památníku byla vypsaná soutěž. S výzvou k účasti ve výběrovém řízení byli osloveni umělci (z okruhu účastníků „Žulového sympozia“ v Milevsku).³⁸ Uzávěrka soutěže byla vyhlášena na 30.11.1994, náklady na realizaci artefaktu neměly přesáhnout 300 000 Kč plus autorský honorář. Pojetí nebylo ničím omezeno, bylo však potřeba počítat se zakomponováním 4 řádkového textu z pera Muzea romské kultury: „Obětem cikánského tábora v Letech 1942-1943. Nezapomeňte. Ma bisteren.“³⁹

Výbor vybral návrh akademického malíře Zdeňka Hůleho z Prahy, který autor charakterizoval jako „(..)fragment koule, v jehož základně jedna část chybí. Celá ideální koule je symbolem dokonalosti a celistvosti a každá chybějící část tuto harmonii narušuje v kráse a stabilitě. To myslím platí i pro lidskou společnost.“⁴⁰ Hůle při tvorbě památníků vycházel také

37 Vyjádření Nečase a MRK k záměru vybudování pamětní desky obětem cikánského tábora v Letech - v dopisu I. Lázníkové starostovi Let Zárybnickému z 18.8. V archivu MRK evidováno pod přír. číslem 37/2001

38 Zpráva ředitele Prácheňského muzea v Písku Václava Bartoše o vybudování památníku Lety- popis událostí 2004/5. V archivu MRK evidováno pod přír. číslem 148/99/1-5.

39 Vyhlášení výběrového řízení o návrh a realizaci památníku obětem cikánského internačního tábora v Letech - /Prácheňské muzeum v Písku: Dopis umělcům. V archivu MRK evidováno pod přír. číslem 148/99/2
40 Archiv MRK 148/99/1-5 (Zpráva ředitele Prácheňského muzea v Písku Václava Bartoše o vybudování památníku Lety - popis událostí 2004/5, str.7).

z některých prastarých symbolů, typických dodnes pro Romy- ústřední kruh vyvolává atavistické pocity ohniště, rituálu, shromáždění rodu. „V nedotaženém tvaru a vybočení kamenů vidím neukončenou cestu, které byla násilně přerušena.“⁴¹

Odhalení pomníku se konalo 13.5.1995.⁴² Tehdejší prezident republiky Václav Havel ve svém proslovu odsoudil chování dozorců a velitele tábora, stejně jako Čechy, kteří práce vězňů Romů zneužívali. Na druhé straně vyzdvihl české lékaře, kteří Romy v táboře léčili a ty, kteří se postavili na obranu Romů před deportacemi. Zmínil také, že se komunistický totalitní režim snažil o zapomenutí na památku obětí, do proslovu se dostal také nedaleký vepřín. Ve své řeči vystoupil také proti projevům rasismu. Řeč zakončil připomenutím, že odhalení pomníku je splacením dluhu, mementem a výrazem úcty k romským obětem holocaustu.⁴³ V ten samý den byl zahájen mezinárodní seminář Neznámý holocaust, jehož cílem bylo osvětlit historické souvislosti osudu evropských Romů v období druhé světové války.⁴⁴

Dnem odhalení dle dohody převzala pomník obec Lety. Romské organizace v zastoupení M. Šarkoziho se zavázaly k aktivní a trvalé účasti při budování a při další péči o památník.

Události posledních dvou let kalily dvě skutečnosti:

1) V roce 1994 byla velkovýkrmna vepřů v Letech u Písku „transformována v akciovou společnost AGPI, která vznikla na základě zakladatelské smlouvy uzavřené v roce 1991 členy skými organizacemi Agropodniku.“⁴⁵ To znamená, že se stala soukromým majetkem.

2) Vláda a „příslušná komise pro výběr projektu pomníku však vůbec nekontaktovala dosud žijící bývalé vězně. Pomníček neodpovídá jejich představám.“⁴⁶

3.2. Publikace nových skutečností a výpovědí přeživších genocidy spáchané na českých a moravských Romech a Sintech

Na slavnostním odhalení pomníku v Letech v roce 1995 byl přítomen jako novinář také Markus Pape, který se o existenci letského tábora ve stejném roce dozvěděl.⁴⁷ Od té doby se začal

41 22/2004 b Článek „Romové v Letech po 50 letech“, periodikum nezjištěno

42 MRK 22/2004 a- Zpráva z 9.5.1995 pro ČTK o odhalení památníku, následné TK a semináře Neznámý holocaust .

43 Text projevu přístupný z: old.hrad.cz/president/Havel/speeches/1995/1305.html

44 Zpráva pro ČTK o odhalení památníku, následné TK a semináře Neznámý holocaust ze 13.5.1995. MRK 22/2004. Viz příloha č. 5/5)

45 MRK 280/99 Materiály komise pro návrh přijetí pietní úpravy KT Lety a Hodonín

46 Zpráva VPORH 2004, k dispozici též na stránkách: <http://www.cestiromove.ecn.cz/>

47 z e-mailu M. Papeho ze dne 21.8.2007

věnovat studiu pramenů, za jejichž pomoci sestavil knihu *A nikdo vám nebude věřit: Dokument o koncentračním táboře v Letech u Písku*. Jedním z cílů, se kterým se do psaní své knihy Pape pouštěl, je „doplnění doposud vydaných prací historiků základními fakty.“⁴⁸ Ve své práci se opírá o studium do té doby nepoužitých archivních materiálů a osobních výpovědí, především však o více než 60 rozhovorů s bývalými vězni, na kterých se podílel. Na základě informací zveřejněných v Papeho knize sepsala pár dní po jejím vydání dvacíťka českých i romských intelektuálů trestní oznámení na české protektorátní úřady, velitele a dozorce tábora v době od srpna 1942 do jara roku 1943 pro důvodné podezření ze spáchání trestného činu genocidia.⁴⁹ Podle *The Prague Post* obdržel po čtrnácti měsících tehdejší senátor a vicepremiér Pavel Rychetský, právní zástupce signatářů trestního oznámení, oznámení státního zástupce o odložení případu pro nedostatek důkazů.⁵⁰ Na stránkách Výboru pro odškodnění romského holocaustu se ale dočteme, že „vyšetřování případu – na popud tehdejšího ministra vnitra ČR – převzal Úřad pro vyšetřování zločinů komunismu. Ten celou věc odložil poté, co v lednu 1999 zemřel jediný, do té doby žijící, bývalý dozorce tábora.“⁵¹

Během pátrání po bývalých vězních narazili Pape a Polansky také na rodinu Růžičkových, a tím došlo k setkání obou pánů s Čeňkem Růžičkou. Ten do té doby nevěděl o ztrátách, které jeho rodina za války utrpěla, stejně tak se doposud neseťkal s existencí tábora v Letech u Písku. „Říkali mi to, já jsem jim nejdřív vůbec nevěřil, byl jsem našťvaný, málem jsem se popral. Oni mě pak naložili do taxíku a odvezli mě tam. Když jsem to viděl – to bylo hrozné. Lomcoval jsem téma vratama...“⁵² Na vysvětlenou dodal, že rodiče mu o tom, co prožili, neříkali, protože se báli, aby něco neprovedl. Bylo to tak i u ostatních původních českých Romů.

V tomto období došlo k prvnímu vyřčení záměru odstranit vepřín z blízkosti bývalého tábora a nově umístěného památníku. Autorem tohoto prohlášení byl Jan Ruml a stalo se tak na druhém květnovém pietním aktu u památníku na provizorním hřbitově v Letech v roce 1997. Není pochyb o tom, že tento slib vyřčený ústy ústavního činitele ovlivnil výše zmíněné publikace.

48 PAPE, Markus: *A Nikdo Vám nebude věřit: Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku*. (Překlad David Čaněk). Praha. G plus G, 1997. ISBN: Str. 18

49 Hromadné trestní oznámení pro podezření z TČ genocidia na české protektorátní úředníky, velitele a dozorce KT v Letech u Písku od 08/42-do jara/43. MRK pod přír.č. 39/2001.

50 The Prague Post online (26.4.2000) Markus Pape: An involved observer *How a German researcher unearthed the Romany Holocaust at Lety*. Přístupný na: <http://www.praguepost.cz/profile042600.html>

51 Zpráva VPORH 2004, dostupná např.z: <http://www.cestiromove.ecn.cz/>

52 Osobní sdělení Čeňka Růžičky, telefonický rozhovor 21.8.2007.

3.3. *Snahy o vybudování důstojného památníku v Letech u Písku, určeného obětem romského holocaustu*

Na základě výše uvedených skutečností založil Čeněk Růžička společně s Markusem Pape, Lubomírem Zubákem a dalšími organizaci Výbor pro odškodnění romského holocaustu v České republice (VPORH). Sdružení bylo registrováno u ministerstva vnitra 25.02.1998. VPORH zastupuje zájmy těch, kteří přežili nacistickou perzekuci i zájmy pozůstalých po jejich obětech. Svou činnost charakterizuje následovně: „Kromě mnoha jiných aktivit usilujeme od našeho založení v roce 1998 o pietní úpravu míst bývalých koncentračních táborů Lety u Písku a Hodonínka u Kunštátu. Rádi bychom, aby se tato místa stala důstojnými památníky utrpení Romů za protektorátu.“⁵³

Ve stejném roce, přesně 23.4.1998, byl „hřbitov cikánský (koncentračního tábora) s pomníkem“ v Letech okresu Písek Ministerstvem kultury uznán kulturní památkou.⁵⁴

Záležitostmi menšin se po dobu svého funkčního období zabýval tehdejší ministr bez portfeje Vladimír Mlynář. V programovém prohlášení vláda předestřela, že je připravena se postavit proti projevům diskriminace a rasismu a postavit v Letech důstojný památník romským obětem druhé světové války. Vladimíru Mlynářovi vláda uložila vypsání architektonické soutěže na vybudování památníku v Letech (přičemž zrušení vepřína nebylo v úkolu zahrnuto) a návrh dalšího nakládání s místem a vyčíslení finančních nákladů. Předsevzetí, se kterým Mlynář do vlády nastupoval, bylo zlepšit postavení Romů a prioritou pro něho bylo zrušit velkovýkrmnou vepřů v Letech. Během jeho působení v čele mezirezortní komise pro záležitosti romské komunity, se konala první schůzka představitelů vlády se zástupci firmy AGPI. V souvislosti se snahou o vykoupení a přemístění vepřína byl Mlynář kritizován pro svůj pokus detailně prověřit firmu AGPI. Pověřením Bezpečnostní a informační služby tímto úkolem byl nařčen ze zneužití pravomoci veřejného činitele. Po několikaměsíčním jednání s firmou AGPI se k žádné dohodě nedospělo. Mlynář prohlásil, že ještě do voleb připraví vládě materiály, ve kterých navrhne varianty řešení. Jako jednu z nich nevyloučil vyvlastnění.

V tomto období došlo také k prvnímu vyčíslení částky, kterou by měl stát za vykoupení a odstranění vepřína zaplatit. V červnu roku 1998 Mlynář prohlásil: „Soudní odhad, který

53 Zpráva VPORH 2004, dostupná např. z: <http://www.cestiromove.ecn.cz/>

54 Webové stránky Národního památkového ústavu – movité památky: <http://monumnet.npu.cz/pam-fond/hledani.php>

byl učiněn soudním znalcem v oboru, je 50 milionů. Odhad tržní, který dodala v těchto dnech AGPI, mluví o 140 milionech.“⁵⁵

Mlynářovi se v kauze nepodařilo dosáhnout žádného dalšího posunu.

3.3.1. První neúspěšný pokus o odstranění velkokapacitního vepřína z Letů u Písku

S novou vládou přebírá romskou tematiku, a tedy i kauzu vepřína stojícího na části areálu bývalého cikánského tábora v Letech, vládní zmocněnec pro lidská práva. Tím se v září roku 1998 stal Petr Uhl, který se distancoval od (údajně) megalomanských plánů z dob předchozí vlády a začal podnikat kroky směřující k dosažení alespoň některé z vizí romských zástupců.

Vláda ČR uložila zmocněnci vlády pro lidská práva sestavit „smíšenou komisi(...)“,“ dále „zpracovat a vládě do 31. března 1999 předložit závěry posouzení historických okolností a současných společenských, mravních a hospodářských potřeb a požadavků souvisejících s pietní úpravou míst někdejších koncentračních táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu na Moravě, provedené zmíněnou komisí(...) a návrh na vyhlášení peněžní sbírky, která by umožnila pietní úpravu míst někdejších koncentračních táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu na Moravě.“ Obsahem tohoto usnesení bylo také pověření ministra pro místní rozvoj „zpracovat ve spolupráci s ministrem zemědělství a vládě do 31. března 1999 předložit odhad finančních nákladů na výstavbu nové velkovýkrmny vepřů v oblasti Let u Písku a na pietní úpravu míst někdejších koncentračních táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu na Moravě.“⁵⁶

Členy komise byli: Čeněk Růžička a Markus Pape (VPORH), Petr Lhotka (historik), Monika Horáková (poslankyně), Milena Hübschmannová a Iva Pellarová (romistky), Alena Nedomová (odbor pro LP ÚV), Helena Dluhošová (Kancelář prezidenta republiky), Zdeněk Prokopec (přednosta OÚ v Písku), Oldřich Sládek (ředitel AS MV), jejím předsedou byl Petr Uhl.⁵⁷

Komise zasedala celkem pětkrát, z toho dvakrát šlo o výjezdní zasedání (10. 2. v Letech, Mirovicích a Písku, 22.2. v Hodoníně u Kunštátu na Moravě a v Černovicích). Při závěrečné schůzce byli přítomni také zástupci ministerstev. Ministerstvo zemědělství zde podle Růžičky poprvé vyslovilo částku 500 milionů korun, kterou by přemístění vepřína stálo, z čehož

55 Kecy v kleci (Zemské noviny – 4.6.1998) k dispozici na http://www.dzeno.cz/?c_id=10518

56 Usnesení Vlády ČR ze dne 11.1.1999 č.36 (Materiály komise pro návrh přijetí pietní úpravy KT Lety a Hodonín. V archivu MRK vedeno pod přír.číslem 280/99).

57 Závěrečná zpráva z 2. 3. 1999 smíšené komise ustavené zmocněncem pro lidská práva podle usnesení vlády č. 36 z 11.1.1999 (v archivu MRK vedeno pod přír.číslem 280/99, anot. „Materiály komise pro návrh přijetí pietní úpravy KT Lety a Hodonín“).

120 milionů je částka potřebná ke zbourání stávajícího vepřína a rekultivaci místa. Podle Čenka Růžičky neexistuje reálný rozpočet, dosavadní oznamované cifry jsou pouhými laickými odhady konkrétních osob. Co se týče budoucnosti areálu bývalého tábora a prostoru kolem nouzového lesního hřbitova, členové komise se v hlasování neshodli na žádné z variant, o kterých se uvažovalo jako o alternativě k odstranění vepřína a výstavbě nového. Úpravu pietního místa komise doporučila přírodní, s udržovanými pěšinami, nejlépe jako „háj s prostým kamenem,“ na kterém budou vytesána jména obětí. K možnému umístění expozice v Letech se vyjádřila negativně, vyslovila se pro zřízení expozice v písecké synagoze, kterou k tomuto účelu nabídla pražská Židovská obec. Co se týče vyhlášení sbírky na stavbu nového vepřína, komise ji nedoporučuje, naopak by velmi uvítala vyhlášení – i mezinárodní – sbírky na pietní úpravu Letů, Hodonínku, i hřbitovů v Mirovicích a Černovicích.

Návrh vládního usnesení předložený Petrem Uhlem spolu s předkládací zprávou, zprávou smíšené komise a zprávou zmocněnce pro lidská práva, nebyl přijat v celém znění. O dva poslanecké hlasy neprošel návrh na přesunutí vepřína, byla však přijata pasáž, ve které vláda uznává dluh, který má vůči českým a moravským Romům, stejně jako zodpovědnost za protiromská opatření z první republiky, za nepotrestání nacistických zločinů na Romech spáchaných, za politickou tabuizaci romského holocaustu i poté, co byl historickými výzkumy odhalen, za zanedbání piety míst, kde Romové za druhé světové války trpěli, a za připuštění výstavby vepřína v Letech.

3.4. Druhá zahraniční intervence a rozpoutání diskuse o statusu bývalých „cikánských“ táborů v Protektorátu Čechy a Morava

19. dubna roku 2005 byla v prostorách sálu Yehudy Menuhin v Evropském parlamentu v Bruselu slavnostně zahájena výstava nazvaná „Lety – Příběh zamlčené genocidy“, která se skládala z dokumentárních fotografií, přibližujících osudy Romů v bývalém cikánském táboře v Letech u Písku během druhé světové války, i současný stav místa. Výstavu připravil VPORH ve spolupráci s europoslancem za německé Zelené Milanem Horáčkem, který ji také financoval. Zahájení se konalo za účasti českého zmocněnce pro lidská práva Svatopluka Karáska a jeho předchůdce Jana Jařaba. Výstava trvala do 22.4.2005. O necelý týden později – 28.4.2005 – se v EP hlasovalo o rezoluci, která upozorňovala na obecně špatné postavení Romů v Evropě a vyzývala členské státy, aby přijaly opatření, které by stávající stav změnily. Rezoluce obsahovala také adresnou výzvu České republice, aby odstranila nedůstojný vepřín v Letech. Tento odstavec byl do rezoluce přidán na návrh zmiňovaného Milana Horáčka. Den před hlasováním

o jejím přijetí proběhla v Evropském Parlamentu o tématu rezoluce rozprava pod vedením českého eurokomisaře Vladimíra Špidly. Pro přijetí hlasovalo 497 poslanců, hlasování se zdrželo 30 poslanců, z tohoto počtu 3 poslanci za ČR. Proti přijetí zvedlo ruku 25 poslanců, z čehož 8 poslanců bylo českých. Rezoluce vyvolala v České republice různé reakce. Romští představitelé rezoluci uvítali jako záruku dalšího posunu situace v Letech i změn v celkovém postavení Romů ve společnosti.

O dalším postupu vlády se na dotazy médií vyjadřoval také Jiří Paroubek, který se stal premiérem čtyři dny před přijetím této rezoluce. Oznámil své stanovisko vyznívající pro odstranění vepřína s tím, že nechá zpracovat možnosti dalších kroků. Jako hrozící překážku definoval vysoké náklady, které by stát musel na přemístění vepřína vynaložit, a vyjádřil myšlenku, na které se shodoval mimo jiné s tehdejším ministrem spravedlnosti Pavlem Němcem, zda by se taková částka nedala využít účelněji, například na vyřešení sociální situace, anebo problému Romů v oblasti vzdělání. Svatopluk Karásek pak poprvé zmínil částku 800 milionů – což jsou údajně náklady spojené se zrušením stávající zemědělské stavby a vybudováním nové – která byla příčinou krachu všech dosavadních jednání.

Poslanec Evropského parlamentu Jaroslav Zvěřina spatřoval v poukazování na skutečnost, že v Protektorátu Čechy a Morava byly koncentrační tábory, a na kruté zacházení s vězni, které měli na svědomí čeští dozorcí, snahu „oslabit vinu německého fašismu a rozptýlit ji na ty ostatní ve smyslu věty – podívejme se, oni ti Češi měli taky koncentráky,⁵⁸ jeho spolustraníků z ODS tehdy nejvíce vadilo, že se z tématu Letů u Písku stal evropský problém. Tento fakt nejvíce kritizoval také prezident České republiky Václav Klaus, který mínil, že s Lety se má vypořádat Česká republika sama a rezoluci vnímal jako narušení svébytnosti země. Vyjádřil domněnku, že europoslanci neví, kde Lety leží, natož o co skutečně v Letech jde. Svým výrokem, že Lety nejsou skutečným koncentračním táborem a že byly zřízeny pro ty, kteří nechtějí pracovat, odstartoval vleklou debatu mezi politickými představiteli, historiky, romskými představiteli i veřejností a mezi všemi zmíněnými skupinami navzájem. V roce 2005 se tento „spor o charakter tábora“ stal jedním z hlavních témat předních českých deníků, kterým však dominovaly názory laiků. Většina rozborů se zabývá tím, jaká terminologie je v České republice ustálená a jaké významy jsou jednotlivým výrazům přikládány (též nazýváno slovíčkařením). Zaznamenala jsem také vážně míněné diskuse na témata: jestli Češi termín „koncentrační tábor“ nevnímají spíše jako „vyhlazovací tábor“, jestli v koncentračním táboře nutně museli být lidé uvězněni za účelem je zničit, a jestli necelých 300 obětí není malý počet na to, aby místo, kde zemřeli, mohlo být nazváno koncentračním táborem, stejně jako zda je

58 Dostupný z: <http://www.ods.cz/eu/prispevek.php?ID=933&page=33>

„přípustné“ zemřít v koncentračním táboře na následky nemoci, namísto smrti v plynové komoře či umučení.

Po prostudování rozdílných názorů více či méně fundovaných odborníků, účastníků se této diskuse, bych upozornila na existenci přístupu, který před podobným přetahováním o historickou pravdu spíše varuje. Ze všech historiků a jiných odborníků zde uvedu názory jen tří z nich: Milena Hübschmanová prohlásila, že tento spor je nevýznamný, důležité je, že Lety byly přestupní stanicí ke genocidě Romů.⁵⁹ Jiřina Šiklová v Lidových novinách napsala: „Dohady o přesném počtu Němců, které shodili naši dědové z mostu, stejně jako spory, zda byl tábor v Letech koncentrační, jsou zástupným problémem, který tyto činy posouvá do veřejné diskuse, a tím ruší emoční význam toho, co se stalo.“⁶⁰ Historik Donald Kenrick již na konferenci Fenomén Holocaust prohlásil: „V jedné knize jsem uvedl, že status Letů a Hodonína byl změněn z pracovního na koncentrační tábor.“⁶¹ Zároveň prohlásil, že Lety ani Hodonín nepovažuje za tábory stejného typu jako Osvětim nebo Buchenwald, a tudíž to záleží na naší definici tábora. Dodal, že si v tom musíme udělat pořádek my lidé, kteří tu žijeme.

3.5. Památka obětem romského holocaustu v době napsání bakalářské práce, ze které je text extrahován

Během posledních měsíců před napsáním této práce kauza Lety opět oživila. VPORH vyzval 12. března 2007 českou vládu k přípravě zákona o pietní úpravě míst protektorátních koncentračních táborů pro Romy. „Norma by měla podle romských aktivistů stanovit, že pietní upravení míst nacistické perzekuce Romů je ve veřejném zájmu. Usnadnila by tak prý majetkové vypořádání s majiteli a následné odstranění staveb.“⁶² Ministryně pro lidská práva v současném kabinetu Miroslava Topolánka, Džamila Stehlíková, se krátce po svém nástupu do úřadu vyjádřila pro odstranění vepřína. Prohlásila však, že vzhledem k finančním nárokům varianty přemístění vepřína, které vyčíslila až na jednu miliardu, vláda nebude moci potřebné prostředky uvolnit. Chce ale hledat prostředky z Evropské unie a ze soukromého sektoru. Podle Čenka Růžičky ani Stehlíková doposud nenechala zpracovat rozpočet nebo alespoň odborný

59 280/99 Materiály komise pro návrh přijetí pietní úpravy KT Lety a Hodonín. Dopis Petra Uhla členům smíšené komise (z 1.3.1999), bod 0: Co napsali členové komise

60 LN 27/1/2006

61 *Neznámý holocaust*. Sborník ze semináře v Písku 13.5.1995 str.158

62 Čeněk Růžička pro ČTK.

odhad částky, která by byla potřebná.⁶³ Pan Růžicka mi také sdělil, že společnost AGPI v roce 2007 vybudovala v areálu výkrmny odkalovací jímku, která jí doposud chyběla, čímž došlo k zhodnocení celého zemědělského areálu.⁶⁴ Premiér Miroslav Topolánek je přesvědčený, že místo si památník zaslouží, ovšem (z finančních důvodů) vedle vepřína. Podobný projekt mu na jaře roku 2007 předložili Romové z jižních Čech v čele s podnikatelem Rudolfem Tancošem. Ten pochází ze Slovenska a genocida českých a moravských Romů a Sintů za Protektorátu se jej tedy nedotkla. Tancoš údajně nevěděl, k čemu v Letech došlo, a na základě zjištěných informací je ochoten od projektu ustoupit. Premiér Topolánek toto řešení považoval za „důstojné vyústění mnohaleté krize.“⁶⁵ V březnu 2007 oznámil, že vláda na vybudování památníku věnuje 50 milionů korun. Romové, kteří se sešli na 9. pietním aktu u památníku na místě lesního hřbitova, toto řešení odmítli.

Zusammenfassung

Das ehemalige Roma-Internierungslager in Lety u Písku und seine Nachkriegsgeschichte

Das Gesetz über die Erfassung wandernder Roma und ihre Kontrolle von 1927, der tschechoslowakische Regierungserlass von 1939 über die Errichtung von Strafarbeitslagern sowie der vom sog. „Protektorat Böhmen und Mähren“ ergangenen Erlass zur Einschränkung und teilweisem Verbot des Wanderns bedeuten ein Fortführen der gegen die Roma gerichteten Politik seit dem späteren Mittelalter. In den Lagern in Lety u Písku und Hodonín u Kunštátu waren anfangs (ab August 1940) zu einem Viertel Roma, und nach einem Erlass über das „Bekämpfen des Zigeunerunwesens“ wurde das Lety-Lager im August 1942 neu belegt mit Romafamilien und erfuhr bis zu seiner Auflösung am 9.8.1943 eine minimale Nahrungsmittelversorgung, eine Typhusepidemie und zwei Transporte nach Auschwitz.

Die Nachkriegszeit ist, außer verschiedenerlei Maßnahmen vom Schutz der Roma vor dem Missbill der Mehrheitsbevölkerung bis hin zur Errichtung neuer Arbeitslager, gekennzeichnet von einer beginnenden Migration slowakischer Roma nach Böhmen und Mähren, die den fast gänzlich vollzogenen Völkermord zahlenmäßig auszugleichen begann. Ab 1958 wurden sie offiziell als soziokulturell rückständiger Bevölkerungsteil betrachtet, jegliche kulturelle Eigenständigkeit wurde ihnen abgesprochen. Lagerleiter Josef Janovský wurde u.a. vom Vorwurf der Bereicherung auf Kosten der Gefangenen frei gesprochen, da es sich um „Zigeuner, Strafgefangene und asoziale Elemente“ gehandelt habe. Von den zwei brutalsten Wächtern erhielt einer einen Verweis.

63 Osobní sdělení- telefonický rozhovor ze dne 21.8.2007.

64 Osobní sdělení- telefonický rozhovor ze dne 21.8.2007.

65 ČTK 6.4.2007.

Spuren des Völkermords an den Roma verblieben, alles in allem gekennzeichnet durch den vorherrschenden Blickwinkel der „Zigeunerfrage“ und der Sozialpolitik, in den Liedern der Betroffenen, im kurzen Dokumentarfilm „Nezapomeňte na toto děvčátko“ (Vergesst dieses Mädchen nicht) des Filmemachers Miroslav Barta von 1959, in einzelnen Zeitungsberichten, ab Anfang der 1970-er in den Arbeiten vereinzelter Historiker wie Ctibor Nečas und Vlasta Kladivová, in Diskussionen an offiziellen Stellen und des Romavereins Svaz Cikánů-Romů über Entschädigungsfragen, aber auch im Bericht des bedeutenden Mikrobiologen František Patočka über seine damalige erschütternde Visite im Lager von Lety anlässlich der Typhusepidemie, veröffentlicht im Buch M. Labudas „Živí proti živým“ (Lebende gegen Lebende). Von den Gründen für die Wahl der Grundstücke in und um das Lager in Lety für den Bau einer Massenschweinefarm sprechen eher jüngere Zeitungsberichte und heutige Beteiligte wie die Bürgermeisterin von Lety in dem Sinne, dass es sich um rein technische Erwägungen gehandelt habe. Nur vage Erwähnungen über die Stimmen von Zeitzeugen oder der Roma wurden damaligen Zeitungsmeldungen zufolge gegen das Unternehmen laut, auch eine Gedenkversammlung fand statt.

Nach der Wende veröffentlichte 1994 das Decorah Journal im amerikanischen Iowa Informationen des amerikanischen Genealogen und Forschers Paul Polansky aus eigenen Forschungen über Lety. Der Artikel wirft der tschechischen Regierung Verschweigungsmanöver des als tschechisches Lager bezeichneten Objekts mit Tausenden Opfern vor. Seine Forschungen und Gespräche mit Zeitzeugen gab Paul Polansky 1998 in seinem Buch *Tíživé mlčení* (Bedrückendes Schweigen) heraus. Das Holocaust Memorial Museum (Museum zur Erinnerung an den Holocaust) in Washinton wurde aufmerksam, desgleichen OSZE-Beauftragte, die sich mit Paul Polansky trafen und mit dem tschechischen Botschafter in Verbindung traten, der Verhandlungen über den Fall auf allerhöchster Ebene zusagte.

Das internationale Interesse zog auch Reaktionen der tschechischen Regierung und der tschechischen Öffentlichkeit nach sich. Zusätzlich zum bestehenden Denkmal wurde am 13.5.1995 vom damaligen Präsidenten Václav Havel das von Zdeněk Hůle entworfene Mahnmal an die Opfer enthüllt, an dessen Zustandekommen die wichtigsten Romaorganisationen beteiligt waren, die mit der Geschichte des Lagers zu tun hatten, ließ aber ehemalige Häftlinge außen vor. Im gleichen Jahr ging die Schweinefarm in Privatbesitz der Firma AGPI über.

1997 erschien Markus Papes Buch „A nikdo vám nebude věřit: Dokumenty o koncentračním táboře v Letech u Písku.“ (Und niemand wird euch glauben: Dokumente über das Konzentrationslager in Lety u Písku), in dem er selbst erforshtes Archivmaterial und Interviews mit Zeitzeugen zum Lager in Lety zusammenstellt. Gleich nach der Veröffentlichung erfolgte eine Klage gegen den ehemaligen Lagerleiter wegen Völkermords, der als unbegründet zurückgewiesen wurde, je nach Quelle aus Mangel an Beweisen oder nach dem Tod des Angeklagten. Markus Pape stieß auch auf den bisher nicht von der Geschichte informierten Sohn von Opfern des Völkermords Čeněk Růžička, der daraufhin eine wichtige Rolle im Kampf der Opfer spielen sollte. Zum ersten Mal fiel der Gedanke, die Schweinefarm zu beseitigen.

1998 wurde der „Výbor pro odškodnění holocaustu v České republice“ (Ausschuss zur Entschädigung des Holocaust in der tschechischen Republik) gegründet, der u.a. die Beseitigung der Schweinefarm verlangte. Der Minister ohne weitere Zuständigkeit Vladimír Mlynář bereitete 1998 Regierungsmaterial für eine Beseitigung vor und verhandelte mit dem Eigentümer, woraufhin ein Gutachter die Summe für den Aufkauf der Farm auf 50 Millionen schätzte, im Gegensatz zu den von AGPI veranschlagten 140 Millionen. Der Versuch scheiterte.

Die nachfolgende Regierung setzte sich die würdevolle Aufbereitung des Gelände in Lety u Písku und Hodonín u Kunštátu zum Ziel. Bei den Verhandlungen bezifferte das Landwirtschaftsministerium die Kosten für die Verle-

gung der Schweinefarm auf 500 Millionen Kronen. Die einberufene Kommission bekannte sich zur Schuld der Regierung für den unbilligen Umgang mit dem Gedenkort und dafür, dass sie den Bau der Schweinefarm nicht verhindert hat.

Im April 2005 fand im Europaparlament eine Ausstellung zum Thema Lety statt, gefolgt von einer Resolution über die Situation der Roma in Tschechien, in der die Beseitigung der Schweinefarm gefordert wurde. Premierminister Jiří Paroubek sprach sich dafür aus, erwähnte aber die hohen Kosten, die vom Menschenrechtsbeauftragten Svatopluk Karásek auf 800 Millionen geschätzt werden. ODS-Mitglieder, allen voran Präsident Václav Klaus, sprachen sich dagegen aus oder verbat sich eine Einmischung von außen. Die anschließende Debatte an der Öffentlichkeit hielt sich eher mit nebensächlichen oder ausweichenden Erwägungen und terminologischen Fragen auf.

2007 befürwortete die Menschenrechtsministerin Džamila Stehlíková die Beseitigung der Schweinefarm, hielt sie jedoch wegen der Kosten in Milliardenhöhe für nicht finanzierbar. Premierminister Miroslav Topolánek und eine Gruppe von Roma aus der Gegend von Lety sprachen sich für den Bau einer Gedenkstätte für 50 Millionen aus, Angehörige der Opfer lehnten dies jedoch ab.

Peter Wagner

Romano džaniben – jevend 2008

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Publikace byla financována hlavním městem Praha z Celoměstských programů na podporu aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2008.

Toto číslo je výstupem z výzkumného záměru č. MSM 0021620825
na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětem holocaustu.

Vydává Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300
Šéfredaktor: Peter Wagner
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Technická redaktorka: Eva Zdařilová

Recenzovali: PhDr. Renata Weinerová, CSc.
a Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs

Sazba: Petr Teichman
Obálka: Daniela Kramerová s použitím fotografie Jany Kramářové
Tisk: PBtisk, Příbram
Produkci zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz
Náklad: 600 ks

Doporučená cena: 160 Kč
Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)
ISSN 1210-8545

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882
Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků
nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno
Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.